

RUSSIAN PHILOSOPHERS ON THEIR OWN PHILOSOPHY

Few chapters from the original on the meaning of their philosophy

Slavko Platz

*Catholic Faculty of Theology in Đakovo,
J. J. Strossmayer University of Osijek
Đakovo, Croatia*

Summary

We will hereby state some chapters from the original works by Russian philosophers who discuss their own philosophy within the European context. They are the best to make the grade of the quality of their own philosophy. It is important to point out the period of exile of Russian philosophers all over Europe and the rest of the world. It seems that the element of exile contributed to their liberty. Even before the October Revolution and their exile they had had some problems with philosophy in Russia, due to the fact that it has never been well accepted in that country, only within Church academies and intellectual circles. Philosophy was considered to be a western impostor, especially in the revolutionary year 1848, when Emperor Nicolas I, through his minister of education, S. Uvarov, labeled philosophy by his famous statement: "The benefit of philosophy is suspicious, and the damage it causes is certain". In this article Vasilij V. Zenkovskij talks about secularism in Russian thought, Ernst L. Radlov on the main streams in Russian philosophy, Boris V. Jakovenko on specific features and value of Russian philosophy, Semjon L. Frank on characteristics of Russian religious thought, and Nikolaj O. Losskij on development of Russian philosophy and its particulars. We'll conclude with their favourite subject: Cognition of God in philosophical-theological discourse.

Key words: *Russian philosophy, cognition, intuition, mysticism, orthodoxy, secularism.*

MATIJA ANTUN I JOSIP STIPAN RELKOVIĆ: OKVIR ZA KREATIVNO PAMĆENJE

RUŽICA PŠIHISTAL*

Filozofski fakultet

Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Osijek, Hrvatska

UDK 821.163.42 Relković, M. A.

821.163.42 Relković, J. S.

Pregledni znanstveni članak

Primljeno: lipanj 2006.

Sažetak

Matija Antun i Josip Stipan Relković – otac i sin – jedan graničarski časnik koji ratuje za interese carske kuće, drugi svećenik koji službuje po slavonskim župama, obilježili su slavonsku književnu i kulturnu povijest druge polovice 18. stoljeća. Književne povjesnice, koje raspolazu tek informativnim, selektivnim i linearnim pamćenjem, smještajući odabrane književne protagoniste u predviđene književnopovijesne pregrade limitirane poetičkim i ideologijskim čimbenicima, u svoju su memoriju pohranile ponajprije Matiju Antuna, a tek uzgred, kao nasljednika velikoga oca, i njegova sina Josipa Stipana. Nije nam, međutim, nakana provesti cjelovitu književnopovijesnu revalorizaciju te preokrenuti zatečeni hijerarhijski odnos među dvojicom znamenitih Relkovića, nego tek potaknuti procese kreativnoga pamćenja kako bismo u prostor naše kulturne memorije vratili obojicu Relkovića i njihova književna djela: jer i Satir i Kućnik, materijalizirajući prolazne iskustvene slike, zbilje kreiraju prostore pamćenja stare Slavonije.

Ključne riječi: prosvjetiteljstvo, kreativno pamćenje, neoklasicistička poetika, slavonska književnost.

* Doc. dr. sc. Ružica Pšihistal, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku / Faculty of Philosophy, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek, Hrvatska / Croatia.

Uvod

Dvojica Relkovića, Matija Antun (1732.–1798.) i Josip Stipan (1754. –1801.), obilježili su slavonsku književnu i kulturnu povijest druge polovice 18. stoljeća. I premda je Relković sin, što zbog obrazovanja što zbog svećeničkoga zvanja, imao više izgleda da postane pjesnikom, u književnu je povijest kao pjesnik ušao Relković otac. Imaju li ipak obojica Relkovića pravo na književno ime, koja su bila njihova životna uporišta i smjernice, gdje se nalaze mjesta njihovih dodira i križanja, u kakvu se poetičku i kulturološku matricu upisuju njihova djela te, napose, zašto je potrebno uz pomoć kreativnoga pamćenja¹ osvježiti potisnute i zaboravljene sadržaje, posebice kada je riječ o Josipu Stipanu i njegovu djelu, pitanja su koja otvara ova studija.

Više je prostora u njoj ipak dobio Josip Stipan i njegov *Kućnik*. Ne samo u svrhu uspostavljanja kakve-takve ravnoteže među književnim djelima obojice Relkovića: *Kućnika* o kojemu znamo malo ili «ništa» i *Satira* za kojega “naivno” vjerujemo da je o njemu rečeno sve, nego i stoga što je *Kućnik* «dobar» primjer našega preuzetnoga, gruboga i nepravедnog protjerivanja iz prostora književnosti svega što ne odgovara današnjem suženu i ispražnjenu pojmu «lijepe književnosti», u kojemu svaki trag korisnoga *a priori* znači negaciju lijepoga.

1. Relkovići kao vinkovački pisci

Vinkovci i Relkovići, i otac i sin, povezani su mnogostrukim vezama. I otac i sin svoje posljednje dane provode u Vinkovcima u istoj kući.² Matija Antun 1786. godine, s činom satnika, zadobivši napokon zamoljeno umirovlje-

¹ Kreativno je pamćenje, za razliku od linearnoga informativnoga pamćenja, otporno prema vremenu te prostorno kontinuirano pohranjuje upravo ono potisnuto i zaboravljeno, nastojeći zahvatiti cjelokupan tekstualni masiv kulture. Usp. R. LACHMANN, *Phantasia / Memoria / Rhetorica* (prev. D. Beganović), Matica hrvatska, Zagreb, 2002., str. 221.

² Matić ispravlja netočan podatak, koji se međutim ponavlja do danas, kako je Matija Antun došao u Vinkovce k sinu, jer je Josip S. u Vinkovce došao kasnije, tek početkom 1795. Relkovići su, dakle, stanovali u istoj kući, danas u trošnome stanju, u Reljkovićevoj ulici br. 6, na kojoj su Vinkovčani obilježavajući stogodišnjicu smrti M. A. Relkovića postavili spomen-ploču, ali je kuću kupio i u njoj prvi stanovao otac, a ne sin. Usp. T. MATIĆ, «Matija Antun Relković», predgovor, u: T. MATIĆ (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU: Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916., str. XIII. Bogdanović uz Relkovićeve pisma donosi i još jedan nepotvrđen, po svemu sudeći, izmišljen podatak kako je «od nekoga čuo» da je Relković imao jednoga nezakonitoga sina od kojega potječe kuća u Vinkovcima gdje se neko vrijeme čuvala plemićka diploma Relkovića. Usp. D. BOGDANOVIĆ (prir.), *Pisma M. A. Relkovića* (I.–VI.), u: *Vienac* XXVIII (1896.), br. 39, str. 614. O njihovu zajedničkom stanovanju svjedoči i anegdota u *Povijesti vinkovačke gimnazije*. Usp. *Povijest vinkovačke gimnazije*. Prijevod s lat. S. Sršan, prijevod s njem. T. Talanga, Osijek: Državni arhiv – Vinkovci: Gimnazija M. A. Reljkovića, 2002., str. 42.

nje i nakon što mu je samo godinu dana ranije Josip II. dodijelio plemićku titulu «von Ehrendorf», seli u svoju novokupljenu kuću u Vinkovce. O tomu svjedoči njegovo pismo iz Babine Grede, s nadnevkom 20. prosinca 1786., sinovcu Andriji Brliću:

Moj dragi sinovče!

Vašu knjigu od 4-tog Dbra sinoć iz Vinkovaca kući najdo na trpezi i razumi sve, što ste mi pisali. Što se mene tiče, ja sam jubilaro kako kapetan sa 600 f. na godinu i kupio kuću u Vinkovci, gdi ću u miru potrošit moje ostale dneve ne mišajući se ni u skule, ni u richterstvo, ni u sindikustvo, ni u ništo, jer da bi ja hotio kakovu drugu brigu imat, ja bih volio onu uzdržat, koju sam navikao i ne bi ni jubilaro.³

Pred kraj privatnoga pisma, koje odiše neskrivenom rezignacijom odudarajući tako od javnoga lika graničarskoga časnika, Matija Antun dodaje:

Ja sada samo čekam sniga, da selim u Vinkovce.

Njegov sin Josip Stipan u Vinkovce dolazi u naponu životne i stvaralačke snage: u proljeće 1795. nakon što je u prosincu 1794. premješten iz Ivankova za vinkovačkoga župnika. Slijedom slučaja ili providnosti Vinkovci su tako ušli u književnu historiografiju, a otac i sin Relkovići postali su *vinkovački* pisci ne svojim rođenjem, nego svojim posljednjim danima⁴ i smrću: otac i sin poživaju na vinkovačkom groblju, očev grob resi impozantan nadgrobni spomenik Ivana Rendića, a u njegovoj je blizini skromniji obelisk njegova sina.⁵

³ D. BOGDANOVIĆ (prir.), *Pisma M. A. Relkovića* (I.–VI.), u: *Vienac* XXVIII (1896.), br. 38., str. 602.

⁴ Matija Antun je u Vinkovcima prema godinama objelodanjivanja svojih djela mogao napisati *Postanak naravne pravice* (1794.) i *Nek je svašta* (1795.), dok je Josip Stipan u Vinkovcima mogao spjevati *Kučnik* (1796), a posve je sigurno kako je satiričku pjesmu *Čestitanje godovno* spjevao «s ove strane Bosuta», kako stoji u naslovu. Usp. J. S. RELKOVIĆ, *Čestitanje godovno u majuru s ove strane Bosuta*, u: T. MATIĆ (prir.), *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 24, JAZU, Zagreb, 1953, str. 91.

⁵ Očev nadgrobni spomenik, što ga je izradio Ivan Rendić izgrađen od «kararskoga mramora», postavljen je 9. listopada 1880. Usp. M. SENEKOVIĆ, Nešto o životu i književnom radu M. A. Relkovića, u: M. SENEKOVIĆ (prir.), *Matija Antun Relković, Satir iliti divji čovik*, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1895., str. II. Tom je prigodom biskup Strossmayer održao svečani govor. Usp. I. VELIKANOVIĆ, *Pedesteta godišnjica: 4. X. 1879. - 4. X. 1929. Strossmayer na Relkovićevu grobu*, u: (kalendar) *Narodno kolo* (1930), str. 60.

Vinkovci su ušli u hrvatsku znanost o književnosti i kao grad u kojemu se u gimnazijskoj knjižnici od 1858./59. čuvaju rukopisi (autografi) djela Matije Antuna, poznati pod nazivom *Vinkovački rukopis*.⁶ Natkriven očevom slavom, mlađi je Relković ipak za Vinkovce dao više. Njegovo je ime ostalo upisano u povijest Vinkovaca preko povijesti vinkovačke Gimnazije, ne samo kao jedno ime u nizu znamenitih gimnazijskih profesora nego ponajprije stoga što je upravo njegovim neumornim nastojanjem i požrtvovnošću došlo do osnivanja dvaju viših razreda: dotadašnjoj «donjoj» gimnaziji s četiri «gramatikalna razreda» dodani su još peti i šesti razred (*l. et ii. classis studiorum humaniorum*).⁷

U jesen 1796. Josip Stipan odlučuje, uz sve svoje župničke dužnosti, preuzeti i nastavu za peti razred gimnazije, odričući se u početku svake novčane naknade.⁸ Pohvalne ocjene o njegovu radu, koje se nižu u izvješćima Školskoga povjerenstva i Generalne komande, dovele su do toga da je već sljedeće godine župnika Relkovića Dvorsko ratno vijeće imenovalo za profesora obaju viših razreda.⁹ Odsada graničarski mladići neće više morati odlaziti na studije u *provincijal*, a Relkovićeva marljivost, revnost i sustavnost u pedagoškome radu dovela je do toga, kako stoji u izvješću Školskoga povjerenstva, «da se mladići koji imaju čast biti njegovi *discipulusi* zbog svoga postignutoga napretka mogu smatrati sretnima».¹⁰ Josip Stipan nije, međutim, samo jedan u nizu svećenika koji su na vinkovačkoj Gimnaziji vodili katehezu, nego i prvi svećenik koji je predavao

⁶ Značajan prinos poznavanju Relkovićeve života i djela, kao i popularizaciji njegova djela, dali su i Vinkovčani: vinkovački gimnazijski profesori P. Brašnić i M. Seneković te osnivač germanistike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu S. Tropsch.

⁷ Usp. S. DJAKOVIĆ, U spomen svećenika, u: *Spomenica o stopedesetgodišnjici državne gimnazije u Vinkovcima* (1780-1930), Osijek, 1930., str. 72. U *Povijesti vinkovačke gimnazije* izrijekom stoji: «Relković, vrlo dostojan župnik vinkovačke crkve, nije samo zaslužio sve najbolje za mladež na Granici, zato što je bio u Vinkovcima prvi profesor govorništa, vođen bez ikakve nade u plaću ili nagradu (...), već ponajviše stoga što je njegovim radom donijelo Školsko povjerenstvo da se treba podići ta škola.», *Povijest vinkovačke gimnazije*, str. 41.

⁸ Biskup Krtica, već kod imenovanja Josipa Stipana za vinkovačkoga župnika, obrazložio je u dopisu Generalnoj komandi kako je on podjednako vješt «školskoj struci» i njemačkome jeziku. Usp. T. MATIĆ, Nastojanja Josipa S. Relkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju: Prilog kulturnoj povijesti Slavonije, u: I. FRANGEŠ, L.J. JONKE (ur.), *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti*, Vinkovci–Zagreb, 1968, str. 183. Sklonost nastavnome zvanju i poučavanju mladeži Josip Stipan iskazao je još ranije kada je završio u Petrovaradinu tečaj za izobrazbu duhovnih i svjetovnih učitelja, a u svjedodžbi od 31. listopada 1776. izrijekom se bilježi kako je pokazao izvrsne sposobnosti kako glede «učiteljske metode» tako i umijeća kateheze. Usp. *Ondje*, str. 180.

⁹ Školska godina 1797./98. označuje početak humanističkih razreda u vinkovačkoj Gimnaziji, o čemu svjedoči i govor Josipa Stipana koji je tiskan u Osijeku, 1797. godine. Usp. *Povijest vinkovačke gimnazije*, str. 40-41.

¹⁰ Usp. T. MATIĆ, Nastojanja Josipa S. Relkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju: Prilog kulturnoj povijesti Slavonije, u: I. FRANGEŠ, L.J. JONKE (ur.), *Nav. dj.*, str. 183.-184.

svjetovne predmete. Prevažna je činjenica za povijest vinkovačke Gimnazije što je upravo župnik Relković prvi učitelj retorike.

Iscrpljujući rad na usklađivanju svećeničkih i nastavnih dužnosti nije dakako mogao proći bez objeda u vlastitoj sredini. Slučaj «nakrivo-nasađenoga tornja», kao i svih onih *Nesmira-Kudilovića* i *Momusa*, što ih imenuje Matija Antun u predgovoru *Satira* (1779.), ponovio se i kod Relkovića ml. I kao što je otac, *branećega stanja*, morao odgovoriti na prigovor da je «suprot vojništvu i junaštvu pisati dobre stvari i pozivati se gdišto na Sveto pismo», tako se i sin, *molećega stanja*, morao braniti od optužbe: otkuda njemu kao «duhovnom čoviku» miješati se u «svitovne poslove»?¹¹ No, dok se kod oca polemika odvijala u okviru sučeljavanja svjetonazora, poprimajući obrise plodotvorne književne polemike, kod Josipa Stipana polemika se seli u prostor tvrde zbilje.

Prikriveni sukob s biskupom Krticom, koji je svoju nesklonost župniku Relkoviću ponajprije iskazao u negativnoj ocjeni njegova prijevoda *Velikog katekizma*, držeći da on nije ni «koristan ni nuždan», prerasta u otvorenu borbu. Đakovački biskup piše prijavu brodskoj kantonskoj komandi s teškom optužbom kako se župnik Relković «htio osloboditi dušobrižništva, jer je preuzeo učiteljsko mjesto kao profesor». U Relkovićevu je obranu stupila Generalna komanda, zalažući se da se on zadrži i kao župnik i kao profesor te na posljertku Dvorsko ratno vijeće od biskupa traži da u župu pošalje još jednoga svećenika, s obrazloženjem kako se «župnik Relković svakako izjasnio da se radije odriče župe nego profesure».¹² Relković, međutim, nije dočekao ispomoć ni u župnikovanju ni u *profesuri*. Konačnu odluku ipak nije morao ni stigao donijeti: umire iznenada 16. listopada 1801. godine, u tek 48. godini života i samo tri godine iza očeve smrti.¹³

¹¹ U predgovoru *Kućnika* Josip Stipan se brani od prigovora podastirući argumente iz Evanđelja. Tako se poziva na prisposdobe, koje naziva *prilikama*, o svadbenoj gozbi (Mt 22, 1-14), radnicima u vinogradu (Mt 20, 1-16), sijaču (Mt 13, 3-8), skrivenome blagu (Mt 13, 44), kvascu (Mt 13, 33), zaključujući svoju argumentaciju retoričkim pitanjem: Nisu li sve ovo poslovi *kućnika*? Čak ako i ove *prilike* treba razumjeti «duhovnim načinom» a ne doslovno, razlaže dalje Josip Stipan, ovim nas je riječima također Spasitelj poučavao kako na ovome svijetu živjeti te našim radom dar Bogu na Oltar prinijeti.

¹² T. MATIĆ, Nastojanja Josipa S. Relkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju: Prilog kulturnoj povijesti Slavonije, u: I. FRANGEŠ, L.J. JONKE (ur.), *Nav. dj.*, str. 189-190.

¹³ U *Spomenici župe Ivankovo* (rukopis) uz ime Josipa Relkovića stoji: «Župnik Josip Relković umro je naglo 16. X. 1801. u dobi od 48 godina: udarila ga kap dok se je po vrtu šetao.»

2. Staleži: *braneći, moleći i hraneći*

Renesansa slavonske književnosti započinje u 18. stoljeću, točnije s prvim izdanjem Relkovićeve *Satira* (1762.). U *rodno mjesto* slavonske novovjekovne književnosti upisana je, međutim, još jedna biografska pojedinost. Uz ime slavnoga Relkovića, Matije Antuna, književne će povjesnice bilježiti i ime njegova sina prvijenca: Josipa Stipana. Trajnost svojega književnoga imena Matija Antun će tako osigurati i slavom svojega književnoga djela i biološkim nasljeđem: sinom koji će nastaviti očevim stopama.¹⁴ Bilježe to već J. Jakošić¹⁵ i Matiji Antunu ne odveć sklon Matija Petar Katančić.¹⁶ Katalog slavnih Relkovića opjevan je i u pjesničkome modusu. Tako već Š. Štefanac u *Pismi od Ivana Salkovića* (1781.) u katalog Slavonaca uglednika ubraja trojicu Relkovića: najprije Matijina oca Stipu, koji je ratovao s Turcima, potom Matiju Antuna i na posljepku njegova sina, svećenika i književnika.¹⁷ Niti Relkovićeve biografije u stihovima A. Filipovića Haldentalskoga, pridodana trećem (latiničkom) izdanju *Satira* (1822.) ne bi bila potpuna bez spomena njegova sina:

*Kad u službi svog cesara već ostari on sasvim,
Tad prinese sebe stara u Vinkovce ja mislim,
I u miru ond' sa sinom, koji bjaše parok tad,
Naučitelj nad Latinom i pisaoc jošter mlad.*¹⁸

¹⁴ Usp. B. VODNIK, *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913., str. 346.; M. KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961., str. 373.

¹⁵ Usp. J. JAKOŠIĆ, *Scriptores interamninae*, br. XVIII., u: M. ŠREPEL (prir.), *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 2, JAZU, Zagreb, 1899., str. 117.-153.

¹⁶ Usp. M. P. KATANČIĆ, *De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus* / Knjižica o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike, prir. i preveo S. Sršan, Osijek, 1984., II, V, 22.

¹⁷ Usp. D. DUKIĆ, *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*, Književni krug, Split, 2002., str. 96.

¹⁸ Navod prema Senekoviću izdanju *Satira* (1895.), gdje je na kraju dodana Relkovićeve biografije u stihovima Adama Filipovića Haldentalskoga: *Kratki ispis života privridnoga gospodina Matije Antuna Relkovića, plemenitog od Ehrendorf, kapitana slavne Brodske regimente i početnika knjige ove*. Usp. M. SENKOVIĆ (prir.), *Matija Antun Relković, Satir iliti divji čovik*, str. 105.

¹⁹ Usp. M. P. KATANČIĆ, *De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus*, II, V, 22.

²⁰ U pismu Andriji Brliću iz Babine Grede, s nadnevkom 20. prosinca 1786., Matija Antun izriješkom veli kako je odbio ponuđeni «majorski titul» koji bi ga stajao 200 f.: «Kad nisam majorom postao, dok sam mogao majorizirati, što će mi sada prazan titul?» Usp. D. BOGDANOVIĆ (prir.), *Pisma M. A. Relkovića* (I.-VI.), u: *Vienac XXVIII* (1896.), br. 38., str. 602.

Otac, profesionalni ratnik, *slavni muž u vojsci i kod kuće*,¹⁹ koji je u slijedu vojnih napredovanja stigao do «kapetanskoga» čina²⁰ i sin, svećenik koji službuje po slavonskim župama: Duboviku (1784.–1786.), Ivankovu (1786.–1794.), Vinkovcima (1794.–1801.),²¹ paradigmatički su modeli dvaju nosećih staleža u Granici: *stanja branećega* i *stanja molećega*, koji su pak sav svoj rad stavili u službu trećega *stanja*: *stanja hranećega*. Življenjem i pisanjem oni ustrajno promiču naoko nespojivo: služenje Bogu, caru i slavonskomu puku. Relkovići, otac i sin, ne vide kontradikciju između Božjih i carskih uredbi,²² između poštivanja i provođenja strogih uredbi totalitarne državno-vojne vlasti i bezuvjetne odanosti slavonskome puku.

Metode vojne vlasti, u čijim je rukama upravna i sudska vlast Granice, uobličene kroz strogi sustav *nadziranja i kažnjavanja*²³ cjelokupnoga javnoga i privatnog života svih žitelja imaju, drže Relkovići, višu svrhu koju slavonski seljak, poput neukoga djeteta, još uvijek ne raspoznaje. Dok u marginalnoj bilješci uz 2263. stih *Satira* (1779.) hvali nastojanja gradiškoga potpukovnika Ljubibratića, koji sela s obje strane “druma po koncu pruži, a ostala u red postavi», Matija Antun dodaje:

*Prosti je čovik vrlo priuzet od nevirovaña; on ne viruje, kada mu se đtograd kaťe, da ono za ñegovu i ciloga vilaeta hasnu i napredak sluťi (...). Ima jođ d'udi, koji ne vide dađe od nosa i koji ne znaju, da svaka stvar, koja se zapovida, ima svoj uzrok, zašto se zapovida i zašto se čini, a prez uzroka ništo se ne zapovida i ništa ne čini.*²⁴

²¹ U natuknici o J. S. Relkoviću u *Leksikonu hrvatskih pisaca* javljaju se nepotpuni i netočni podaci. J. S. Relković nije bio samo, kako ondje nespretno stoji, «pjesnik i svećenik» nego i katehet, jezikoslovac, prevoditelj i poučni pisac. On je bio i znameniti profesor na vinkovačkoj Gimnaziji, o čemu nema ni riječi. Nadalje, J. S. Relković nije sluio u Petrovaradinu, kako stoji u *Leksikonu*, nego je u Petrovaradinu 1776. završio tečaj za izobrazbu svjetovnih i duhovnih učitelja, a sluio je u Duboviku, koji se ovdje ne navodi. Također se navode dva izdanja njegova prijevoda katekizma (1784. i 1800.), kao da se radi o dva djela, dok je potvrđeno samo jedno izdanje *Velikog katekizma* iz 1800. Usp. D. FALIŠEVAC, K. NEMEC I D. NOVAKOVIĆ (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 616.–617. Matić doduše govori da je Relkovićev prijevod katekizma bio zgotovljen već 1784. te je već tada mogao biti tiskan, ali kao godinu izdanja navodi samo jednu godinu samo jednoga djela, a to je *Veliki katekizam* (Osijek, 1800.). Vidi: T. MATIĆ, *Nastojanja Josipa S. Relkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju: Prilog kulturnoj povijesti Slavonije*, u: I. FRANGEŠ, LJ. JONKE (ur.), *Nav. dj.*, str. 181.; usp. i T. MATIĆ, *Prosvjetni i knji evni rad u Slavoniji prije preporoda*, HAZU, Zagreb, 1945., str. 48.

²² Josip Stipan u Predgovoru i na kraju *Kućnika*, prema Evanđelju (Lk 20, 25), poručuje: Bogu Božje, a caru carevu!

²³ Usp. naslovnu sintagmu Foucaultove studije *Nadziranje i kažnjavanje* (1976.), u kojoj se istražuje tehnologija vladavine i kompleks moći u doba apsolutizma i moderne.

²⁴ Ako drukčije ne naznačimo, svi se navodi iz Relkovićevih djela navode prema: T. MATIĆ (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU: Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916., str. V.-XXXVIII.

Približiti gospodarski i kulturno neuređen i zapušten *vilaet* modelu europske uljudbe i tako nadvladati diskontinuitet nametnut za turskoga razdoblja moglo se iz njihova motrišta učiniti na samo jedan način: slijediti programske ciljeve i upute carske kuće. Nespremnost slavonskoga seljaka-graničara da slijedi pravila *novoga života*, jer u onomu što se «zapovida» ne vidi vlastitu korist i ne razaznaje višu svrhu, rezultat je njegova nepovjerenja i neznanja. Stoga je, misle Relkovići – odani gospodarskim i prosvjetnim reformama službene državne politike prosvijećenoga apsolutizma – i dakako posve u duhu *velike priče* ili *meta-pripovijesti* prosvjetiteljstva (J. F. Lyotard), nužno ponajprije slavonskoga seljaka *osloboditi od ropstva neznanja*. Koncept stvaranja administrativno korisnoga znanja u kojemu *stanje hraneće* postaje discipliniranim objektom tehnologije moći, Relkovići prevode u pjesnički diskurs:

*Đađi dakle ti u skulu dite,
neka uči, jer samo vidite,
da na svitu sve koliko sada
po pismu se i po kniga vlada,
niti moré tko sad štogod biti,
ako ne zna bar najmañe štiti:
nit oficir, još mañe redovnik,
ni trgovac, ni dobar poslenik.*²⁵

*Nauk valja, da tko čovik bude,
On čoviči i meće med ljude,
Od njeg pervo počme se uljudstvo
Po kom' stoji čovičansko društvo
Jer, tkogod se naukom uljudi,
On lako i pameću sudi,
Poznajući za Boga i kralja
Što mu za se, i općinu valja.*²⁶

²⁵ *Satir* iz 1762., stih: 1859-1865., u: T. MATIĆ (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU: Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916.

²⁶ *Kučnik* XVI, stih: 299.-306. Stihove iz *Kučnika* citiram prema suvremenom pretisku izdanja iz 1796. u suvremenoj transkripciji. Usp. *Kučnik* (pretisak), prir. J. Bratulić, Privlačica, Privlaka, 1989.

Znanje – jer postaje polugom moći i državne kontrole – više ne može biti povlasticom izabраниh nego dužnost svih. Umjesto «turskih skula», o kojima iro-nijski progovara Satir, Slavoncima su potrebne «prave» *skule*: *skule* kao institucije znanja, svjetovnoga i duhovnoga. *Skule* su, poručuje Satir Slavoncu još 1762, «svete crkve stupi».²⁷ Tek će znanje, detektiraju Relkovići znakove novoga vre-mena, omogućiti uređeni i uljudbeni život. *Volja za znanjem*, koju treba potaknuti kod neukih Slavonaca, istoznačna je volji za boljim i sretnijim životom u kojemu će odsada, uz *znanje*, ključna riječ biti *napredak* ili, riječima Matije Antuna, «po-pravljanje».²⁸ Kako je «popravljanje porušenoga» uistinu moguće započeti *hic et nunc*, u što prosvjetiteljstvo – proklamirajući ideju neprekidnoga društvenoga pro-gresa – još uvijek vjeruje, dokazuje već *osječki Satir* (1779.). Sastavši se šesnaest godina kasnije, Slavonac posvjedočuje Satiru kako je Slavonija sada u «drugačije-mu stanju», nego je bila kada je njemu Satir prvi put pjevao:

*Sada dajem ja u skulu dicu.*²⁹

U pismu sinu Ivi, koji je za razliku od marljivoga Stipana, samo «protrkao kroz skule», Matija Antun podrugljivo veli:

*Ovako znaju i babogredska dica pisati, kako si ti pisao.*³⁰

3. Služiti/znanjem: Bogu, caru, domu

Relkovići, otac i sin, ne teže osobnome probitku niti slavi. Sav svoj život oni nesebično posvećuju služenju «drugima». Dužnost je vojnika služiti intere-sima carske kuće i tako ne samo čuvati Granicu nego i vojevati po europskim bo-jištima, kako Matija Antun autobiografski progovara u Predgovoru *osječškoga Satira* (1779.):

Bivdi i ja u rečenom prođastom ratu s ostalima, ni prvi ni poslidni, ni naj-bod'i ni najgori, nego u polak, i kako poradi vlastitoga dobitka nisam išao, tako se nisam ni za dobitkom ni žestio, nego dužnost moju, koliko je od mo-je strane moguće bilo, činio i ob služivao.

²⁷ Usp. *Satira* iz 1762., stih: 1931.

²⁸ Usp. naslov 3. pjevanja I. dijela *Satira* (1779.).

²⁹ *Satir* iz 1779., stih: 2247.

³⁰ D. BOGDANOVIĆ (prir.), *Pisma M. A. Relkovića* (I.–VI.), u: *Vienac* XXVIII (1896.), br. 39, str. 614.

Dužnost je onoga koji je imao priliku upoznati *lipše* uređene *vilaete*, obrazlaže Matija Antun u spomenutom Predgovoru, pokazati žiteljima svojega *vilaeta* kakav on uistinu jest te kakav bi mogao i trebao biti, kako bi se s puta uklonilo «drvje i kamenje». Dužnost je duhovnoga pastira, kako ju vidi Josip Stipan, skrbiti o vlastitome stadu: njegovu duhovnome i tjelesnome životu. Svrhu svojega *Kućnika* Josip Stipan predočuje jednostavno:

*Men' bih volja poslužiti domu.*³¹

Osobnim primjerom oni tako poučavaju i druge: jer svatko treba, poručuje Matija Antun u Predgovoru knjižice *Nek je svašta* (1795.), naučiti «što si dužan Bogu, što kralju i ostalim starešinam, što tebi istomu i drugima», te u zadanome hijerarhijskome lancu podčinjavanja urediti vlastiti život. Na uzrok i svrhu znanja, Matija Antun upućuje i u Predgovoru *Slavonskim libaricama* (1761.):

*(...) da veće onaj koji ništa ne zna, ni za što ne poštivava se, ali – ako ćemo reći – onaki niti more poslužiti čestito Bogu niti cesaru, nego je priličan onakoga čovika život – koji ništa ne zna – dnevno bez sunca.*³²

I pisanje je tako ništa drugo no ispunjavanje dužnosti. Literarno-prosvjetni rad u takvu motrištu ima unaprijed zadanu svrhu: prenijeti svojim «domorodcima» korisno i uporabljivo znanje, polučiti *hasnu*, na što redovito upućuje u predgovorima svojih djela i Matija Antun i Josip Stipan. Nije pri tomu odlučujuće je li riječ o autorskom uratku ili prijevodu,³³ tim više što u onodobnom kulturalnome kontekstu još ne postoji *institucija* književnosti niti književnoga tržišta, a o arbitarnosti autorskoga potpisa, danas neizostavnoga čimbenika književne komunikacije, svjedoči već činjenica da je Relkovićev *Satir* iz 1762. objelodanjen anonimno. Važno je dakle samo «sabrati u hrpu» što više korisnoga znanja i staviti ga na raspolaganje neukim Slavoncima, uputiti ih u «mudar i kripostan život».³⁴

³¹ *Kućnik* III, stih: 629.

³² Navod prema Djamićevom izdanju *Slavonskih libarica*. Usp. *Slavonske libarice*, u: A. DJAMIĆ (prir.), *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 33, Zagreb, 1991., str. 102.

³³ Jer ima nekih, poručuje Matija Antun u Predgovoru *Satira* iz 1779., koji su samo na materinskom jeziku pisali korisne knjige, kao što su to Ezop, Fedar, Pilpaj bramine, Vergilije, Kulumela, Horacije ili Juvenal, a ima i onih koji su korisno znanje iz drugih knjiga prenijeli na materinski jezik, na korist svojih domorodaca.

³⁴ Usp. Predgovor Matije Antuna Relkovića *Ezopovim fabulama*, u: T. MATIĆ (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, str. 179.

I otac i sin ispunjavaju neodloživu potrebu slavonskoga puka za vjerskim, gospodarskim i kulturnim prosvjećivanjem. Matija Antun prevodi iz francuskoga izvornika molitvenik *Slavonske libarice* (1761.), «na korist» slavonskim vojnicima koji «u ciloj armadi cesarskoj» nemaju svojih «bogoljubnih pismica», a uz molitveni i katekizamski dio molitveniku prilaže i *abecevicu* za one koji još ne znaju čitati; Josip Stipan prevodi s njemačkoga izvornika *Veliki katekizam* (1800.) za školsku uporabu.³⁵ Za *skule* Matija Antun prevodi i basne: Ezopove basne za *slavonsku u skulu hodeći dicu*, za one malo učenje prevodi Fedrove basne, dok za one najučenje i «upućene u politiku» prevodi Pilpajeve «fabule», kao i *Nauk političan i moralski od Pilpaj bramine*.³⁶

Nedostatak knjiga od «pravopisanja» i «pravogovorenja»³⁷ nastoje ispuniti i otac i sin: Matija Antun piše *Novu slavonsku i nimačku gramatiku* za slavonsku mladež, a o potrebitosti ove gramatike svjedoči činjenica da je za pišćeva života doživjela tri izdanja (1767., 1774., 1789.). Josip Stipan, prema navodu J. Jakošića,³⁸ piše na «ilirskome jeziku» danas nepoznat *Slavonski pravopis* (*Orthographia Slavonica iuxta normalem methodum*), kao i izgubljen *Latinsko-njemačko-slavonski rječnik* (*Dictionarium Latino-Germanico-Iliricum*),³⁹ koji je, kako prosuđuje T. Matić,⁴⁰ ostao u rukopisu jer je sredstva za tiskanje Dvorska kancelarija već odobrila J. Stulliju. Za *skule* Matija Antun prevodi s latinskoga izvornika i knjižicu *Postanak narodne pravice* (1794.) ne bi li Slavonce poučio u načela i pravila *naravnoga zakona*, a na «korisno zabavljenje Slavonacah» Relković objavljuje pučku knjižicu slobodno prevedenih poučnih priča,⁴¹

³⁵ Jakošić bilježi među djelima na «ilirskome jeziku» Josipa Stjepana Relkovića i *Prijevod biblijske povijesti* (...), kao i hagiografsko djelo o životu sv. Ivana Nepomuka. Usp. J. JAKOŠIĆ, *Scriptores interamninae*, br. XVIII., u: M. ŠREPEL (prir.), *Nav. dj.*

³⁶ Relkovićeve su prijevodi basana ostali sačuvani u *Vinkovačkome rukopisu*. Poznato je osječko izdanje: *Ezopove fabule za slavonsku u skulu hodeću dicu* (1804.). Prema *Vinkovačkome rukopisu* objelodanjene su basne i u Senekovićevu (1875.) i Matićevu (1916.) izdanju Relkovićevih djela. U *Vinkovačkome su rukopisu* Ezopove i Fedrove basne okupljene pod jedan naziv *Ezopove fabule*, dok sljedeće dvije cjeline čine *Pilpajeve fabule* i *Nauk političan i moralski od Pilpaj bramine*. Posljednji naslov ne odgovara uvedenoj vrsoj oznaci «fabula» jer predstavlja zbirku sakupljenih i prevedenih aforizama pripisanih Pilpaj braminu.

³⁷ Usp. *Satir* (1779.), stihovi: 249-250.

³⁸ Usp. J. JAKOŠIĆ, *Scriptores interamninae*, br. XVIII., u: M. ŠREPEL (prir.), *Nav. dj.*

³⁹ O prinosu J. S. Relkovića hrvatskoj leksikografiji na temelju njegova *Kučnika* vidi: B. PETROVIĆ, Prinos Josipa Stipana Relkovića hrvatskoj leksikografiji, u: *Godišnjak Matice hrvatske Vinkovci* 16 (1999.), str. 57.-76.

⁴⁰ Usp. T. MATIĆ, Nastojanja Josipa S. Relkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju: Prilog kulturnoj povijesti Slavonije, u: I. FRANGEŠ, LJ. JONKE (ur.), *Nav. dj.*, str. 182.

⁴¹ Jedan je dio «pričica» i anegdota preuzet prema: J. KEKEZ, Usmena književnost i tzv. prilika u Relkovićevu književnom djelu, u: D. TADIJANOVIĆ, J. VONČINA (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 123. te iz usmene književnosti. O knjižici *Nek je svašta* vidi opširnije: D. ZEČEVIĆ, *Prošlost u sadašnjosti*, Osijek, 1991., str. 159.-166.

anegdota i tumačenja pod naslovom *Nek je svašta* (1795). Osim za škole,⁴² i otac i sin pišu knjige od *kućnoga gospodarstva*: otac u dva navrata prema nalogu Dvorskoga ratnoga vijeća prevodi s njemačkoga knjižicu V. I. Paula o uzgoju ovaca (1771., 1776.),⁴³ dok sin, povadivši iz «starih kućnika», na «slavonski glas» objelodanjuje slavonski *Kućnik* (1796.).

Izostavimo li *Kućnika*, čiji se autorski status treba utvrditi uz pomoć onodobnih a ne suvremenih mjerila autorskoga uratka, kao i djela od *pravopisanja* i *pravogovorenja*, niti jedno od nabrojenih djela nije primarno zamišljeno kao autorsko. Jedino dosada poznato pjesničko autorsko djelo Matije Antuna jest *Satir*,⁴⁴ a od manjih pjesničkih sastava «na ilirskome jeziku» njegova sina poznate su nam dvije pjesme: nesačuvana elegija *Plač slavonskog vojnika zbog smrti Marije Terezije* (...), izdan troškom njegova oca u Osijeku 1781., te satirična pjesma *Čestitanje godovno* (...), objelodanjena u *Kalendaru iliričkome* 1811. godine.⁴⁵ Ono malo «odviška vremena», što im je moglo preostati od brojnih staleških dužnosti i obveza, i Matija Antun i Josip Stipan posvetili su tako, prije iz pri-nude nego iz osobnih sklonosti, ponajviše prijevodima i preradama, ispunjava-

⁴² Poradi prijeko potrebe za udžbenicima kod novoosnovanih škola, državna uprava na sve načine potiče i podupire pisanje udžbenika. Kako se Josip Stipan sam ponudio za pisanje udžbenika, te mu je taj posao povjerilo Školsko povjerenstvo, svjedoče i podaci iz Vojnoga arhiva. Usp. T. MATIĆ, Nastojanja Josipa S. Relkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju: Prilog kulturnoj povijesti Slavonije, u: I. FRANGEŠ, L.J. JONKE (ur.), *Nav. dj.*, str. 181.

⁴³ O Relkovićevim prijevodima pod skraćenim naslovom *Ovčarnica* usp. T. MATIĆ (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, str. XXII-XXIII.

⁴⁴ Matasović i Bogdanović bilježe kao samostalan pjesnički sastav M. A. Relkovića njegov epitaf načinjen 1785. za grob oca Andrije Brlića, Antuna, uzimajući kao izvor Relkovićevo pismo sačuvano u Brlićevim *Uspomenama*. Sam Relković u pismu Andriji Brliću iz Županje 30. siječnja 1789. spominje «pismu od birmanja soldata», opravdavajući se ipak kako je «izgubio volju na ovakve stvari». Usp. J. MATASOVIĆ, Za biografiju Relkovićevu, u: *Ljetopis, JAZU*, knjiga 62, Zagreb, 1922., str. 109.; D. BOGDANOVIĆ, Nešto o M. A. Relkoviću, u: *Nastavni vjesnik* 30 (1922.), str. 442-443. Bogdanović navodi kao Relkovićevu pjesmu s naslovom «Pjesme zaljubljene narodne», preuzimajući ju iz Brlićevih *Uspomena* prema starobrodskoj rukopisnoj pjesmarici iz 1760. godine. Usp. D. BOGDANOVIĆ, *Nav. čl.*, str. 443-444. Matasović istu pjesmu nalazi i u staroj kajkavskoj pjesmarici, te odriče mogućnost Relkovićeve autorstva, pridajući vremensko prvenstvo kajkavskoj varijanti, prosuđujući kako ju je Relković ili preveo iz stranoga izvornika ili prepjevao s «horvackog u slavonski». Usp. J. MATASOVIĆ, *Nav. čl.*, str. 107-109.

⁴⁵ Pjesmu je objelodanio i komentirao T. Matić. Usp. T. MATIĆ, Četiri priloga proučavanju hrvatske književnosti. 2. Nepoznata pjesma Josipa Sjepana Relkovića, u: *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 24, JAZU, Zagreb, 1953., str. 89-98. Pjesmu spominje i Katančić. Usp. M. P. KATANČIĆ, *De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus*, II, V, 24. Poznat je i svečani govor Josipa Stipana na vinkovačkoj Gimnaziji 1797., održan u povodu osnivanja humanističkih razreda, tiskan iste godine u Osijeku. Usp. *Povijest vinkovačke gimnazije*, str. 40.-41. Djamić navodi i njegov rukopis *Povijesti Gradiške regimente* kojim se Luka Ilić Oriovčanin služio pri sastavljanju *Povjestnice narodne slavonske Gradiške regimente*. Usp. A. DJAMIĆ, Novi podaci o M. A. Relkoviću i njegovim potomcima, u: D. TADIJANOVIĆ, J. VONČINA (ur.), *Nav. dj.*, str. 81.

jući tako svoju dužnost prema zavičaju i neodloživu potrebu puka za stjecanjem novih znanja i vještina.

4. *Kućnik* je – kao i *Satir* – književno djelo: lekcija učenoga Katančića

Premda je, dakle, neprimjereno govoriti o impozantnome autorskom opusu obaju Relkovića, otac, a u posljednji trenutak i sin,⁴⁶ izbjegli su katastrofu zaborava: Matiju Antuna pamtimo po *Satiru*, Josipa Stipana po *Kućniku*. *Satir* i *Kućnik* imali su doduše drukčije sudbine. *Satir* se po svojoj popularnosti mogao mjeriti tek s uspjehom Kačićeva *Razgovora ugodnoga* te ga stoga nije mogla ispustiti niti jedna povjesnica hrvatske književnosti. *Kućnik* se, unatoč iznimnim Katančićevim pohvalama i kratkotrajne uspješne epizode sredinom 19. stoljeća,⁴⁷ u nacionalnim književnim povjesnicama spominje tek uzgred, zauzevši tek skromno mjesto u povijesti hrvatske pučke književnosti⁴⁸ te nešto više prostora u recentnoj povijesti slavonske književnosti.⁴⁹ Poslije izdanja iz 1796.⁵⁰ novo se izdanje, koje je priredio J. Bratulić, pojavilo tek 1989. i to kao pretisak koji onodobnom grafijom, po svemu sudeći, neće osvojiti širi krug čitatelja.⁵¹ S jedne strane stoji gotovo nepregledan bibliografski popis stručne i znanstvene

⁴⁶ U Vinkovcima je 2004. u sklopu *Dana Josipa i Ivana Kozarca* organiziran znanstveno-stručni skup *Kućnik Josipa Stipana Relkovića i Slavonija njegova vremena*, a potom objelodanjen i zbornik radova: K. ČORKALO JEMRIĆ, M. GRGUROVAC (ur.), *Dani Josipa i Ivana Kozarca*, Vinkovci, 2005.

⁴⁷ Stihove iz Relkovićeve *Kućnika* donosi *Danica ilirska* (1837), br. 2, str. 5-8. i *Zora dalmatinska* (1846), br. 40, str. 314.-316.; br. 41, str. 321.-322.; br. 43, str. 343.-344., kao i *Opći zagrebački kalendar za godinu 1846.*, a ušli su i u Ma. uraničevu *Ilirsku čitanku za gornje gimnazije* 1856. Usp. J. BRATULIĆ, Josip Stjepan Reljković i njegov *Kućnik*, u: *Kućnik*, priredio J. Bratulić, Privlačica, Privlaka, 1989., str. 457.-458.; M. BOŠKOVIĆ-STULLI, Usmena književnost, u: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 1, Liber-Mladost, Zagreb, 1978., str. 579.-580.

⁴⁸ Usp. D. ZEČEVIĆ, Pučka književnost, u: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 1, Liber – Mladost, Zagreb, 1978., str. 578.-580.

⁴⁹ Usp. H. SABLJIĆ-TOMIĆ, G. REM, *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003., str. 73.-75.

⁵⁰ Jakošić bilježi 1795. kao godinu objelodanjivanja *Kućnika*, a Ljubić i Kukuljević u *Bibliografiji hrvatskoj* navode dvije godine izdanja: 1794. i 1796. Usp. J. JAKOŠIĆ, *Scriptores interamniae*, br. XVIII., u: M. ŠREPEL (prir.), *Nav. dj.*; Š. LJUBIĆ, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, Rijeka, 1869., str. 486. Bratulić ipak drži kako se godine 1794. i 1795. vjerojatno odnose na jedno izdanje, za koje misli da ne postoji, iz čega slijedi da je danas dostupno izdanje iz 1796. prvo i jedino. Usp. J. BRATULIĆ, Josip Stjepan Reljković i njegov *Kućnik*, u: *Kućnik*, Privlaka, 1989., str. 454. Matić također spominje kao jedino izdanje ono iz 1796. Usp. T. MATIĆ, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, str. 118.

⁵¹ Usp. *Kućnik* (pretisak), prir. J. Bratulić, Privlačica, Privlaka, 1989.

receptije *Satira*, tako da se čini da je već doista o *Satiru* izrečeno sve,⁵² s druge tek oskudni književni prikazi djela Relkovića ml.⁵³

Satir, kao prvo djelo koje u tradiciju slavonske književnosti unosi svjetovnu tematiku, morao je prema logici vladajućih književnopovijesnih paradigmi ući u prostor književnosti, što je primoralo književne znanstvenike na analitičke prosudbe i o književnome statusu Relkovićeve⁵⁴ djela te mu barem u nekim, najčešće proznim, paratekstualnim ulomcima priznaju estetsku kakvoću.⁵⁵ *Satir* je dakle – i to samo *osječki* (1779.) te uz mnoštvo ograda o njegovoj estetskoj vrsnoći – dobio pristupnicu u prostor «lijepe književnosti», dok su *Kućniku*, već prema njegovu sadržaju i namjeni u vremenu posve nesklonu «estetici korisnoga», vrata kanonizirane književnosti morala ostati zatvorena.

Različitost *Satira* i *Kućnika* jasno se razaznaje glede izvornosti pjesničke građe. *Satir* je, unatoč stanovitim podudarnostima s djelom *Satyr albo dziki maz poljskoga renesansnoga pjesnika J. Kochanowskog*, autorsko djelo, dok je *Kućnik*, kako svjedoči već njegov puni naslov, «povađen» iz starih *kućnika*:

Kućnik, što svakoga miseca, priko godine u polju, u berdu, u bašči, oko marve i živadi, oko kuće i u kući činiti i kako zdravlje razložno uzderžati ima, iz dugovičnog vižbanja starih kućnikah povadih (...).

O kojim je *kućnicima* riječ potanko je istražio već S. Tropsch.⁵⁶ Trećina *Kućnika* u sadržajnome smislu stoji pod utjecajem Knauerova kalendara, a među Relkovićevim izvorima Tropsch pronalazi i Solenghijev i Romanijev priručnik o svilarstvu. Međutim, osim na planu sadržaja, još je važnije da Josip Stipan na planu dispozicije građe u cijelosti preuzima Knauerov kalendar, dok u etimološkijskome tumačenju imena pojedinih mjeseci, kao i podjeli na dvanaest pjevanja

⁵² Usp. M. PEIĆ, *Slavonija – književnost*, Osijek, 1984., str. 75.

⁵³ Usp. I. BOGNER, Josipa Stjepana Relkovića 'Kućnik', u: *Revija* VIII (1968.), br. 1, str. 60.-67.; K. ČORKALO JEMRIĆ, Razlozi, okvir i smisao Relkovićeve *Kućnika*, u: K. ČORKALO JEMRIĆ, M. GRGUROVAC (ur.), *Nav. dj.*, str. 24-39.

⁵⁴ Od književnoznanstvenih prikaza izdvajamo: D. FALIŠEVAC, Što je Relkoviću *Satir*?, u: D. TADIJANOVIĆ, J. VONČINA (ur.), *Nav. dj.*, str. 95.-104., P. PAVLIČIĆ, Kamo pripada Relkovićev *Satir*?, u: D. TADIJANOVIĆ, J. VONČINA (ur.), *Nav. dj.*, str. 85.-94.

⁵⁵ Usp. I. BOGNER, Relkovićeve proza vezana uz 165. i 166. stih 'Satira' IX. pjevanja II. dijela, u: D. TADIJANOVIĆ, J. VONČINA (ur.), *Nav. dj.*, str. 219.-227.

⁵⁶ Usp. S. TROPSCH, Uzori Relkovićevu 'Kućniku', u: *Rad, JAZU*, knjiga 145, Zagreb, 1901., str. 1.-29.

prema dvanaest mjeseci, slijedi i kalendarski ekonomski savjetnik J. Colerusa iz 16. stoljeća. Među domaćim uzorima u etimologijskome tumačenju imena mjeseci, dokazuje Tropsch, Relković se djelomice oslonio i na Kanižlićeva tumačenja iz *Svete Rožalije*, što je dakako opravdano pretpostaviti već zbog toga što je svećenik Relković nedvojbeno morao poznavati ovaj popularan hagiografski spjev slavonskoga isusovca. Pribrojimo li navedenim djelima neskriven očev utjecaj, kako u pogledu preuzimanja gospodarskih savjeta iz *Satira*,⁵⁷ tako i utjecaj njegove *Ovčarnice*, opravdano je upitati se o autorskome statusu *Kućnika*. Jer ako se autorstvo ne potvrđuje ni na planu invencije ni na planu dispozicije građe, može li se govoriti o *Kućniku* kao Relkovićevu autorskome književnome djelu?

Odgovor će ipak biti potvrđan. Ponajprije stoga što se pjesnički dar Josipa Stipana nedvojbeno potvrdio na planu *elokucije*, što i jest onodobna «mjera» poezije. Knauerov je, naime, priručnik pisan prozom, pa sve i da ne možemo pronaći Relkovićev autorski ostatak (polovica *Kućnika* je samostalna u sadržajnome smislu!), *Kućnik* bi kao stihovana parafraza⁵⁸ bio pjesničko djelo. Sam postupak versifikacije proznoga predloška zahtijevao je iznimnu vještinu i znanje stihotvorenja, kako glede metričke organizacije, tako i uporabe stilskih sredstava, što je dakako mogao učiniti samo učeni pjesnik. *Kućnik* je nadalje pjesničko djelo jer je profilirano u žanrovskome smislu. Sve dvojbe oko njegova žanrovskoga imenovanja lako je razriješiti. *Kućniku*, dakako, nedostaje bilo kakva pripovjedna organizacija, pa je onda posve logično zaključiti kako ne pripada narativnim književnim vrstama. Definira li se epski rod u suštinu vidu kao skupina narativnih tekstova u stihu i prozi, tada *Kućnik* doista nije ep, kako tvrdi K. Čorkalo Jemrić,⁵⁹ ali jest ep/spjev ako mu se pridoda atribut didaktički, čime smo razriješili njegov genološki status. Ocjena Kuzmanića,⁶⁰ gdje se *Kućnik* uspoređuje s Vergilijevim *Georgikama*, nije dakle prenaplašena, kako tvrdi spomenuta autorica, nego točno imenuje onaj tradicijski lanac didaktičkoga pjesništva ka-

⁵⁷ O utjecaju *Satira* na *Kućnika*, kao i o «domaćinskoj literaturi» općenito usp. V. STIPETIĆ, Agrarno-ekonomske poruke u djelima Matije Antuna Relkovića, u: D. TADIJANOVIĆ, J. VONČINA (ur.), *Nav. dj.*, str. 50.-51.

⁵⁸ Premda je riječ o drukčijim predlošcima i drukčijem žanrovskom okviru, u formalnom se smislu *Kućnik*, kao stihovana parafraza, može usporediti s književno-autorskim statusom biblijskih epova. Biblijski su epovi u tehničkome smislu ponajprije stihovane parafraze biblijskih ulomaka i knjiga, čime se, dakako, ne može zanijekati njihov status autorskih pjesničkih djela.

⁵⁹ Usp. K. ČORKALO JEMRIĆ, Razlozi, okvir i smisao Relkovićeve *Kućnika*, u: K. ČORKALO JEMRIĆ, M. GRGUROVAC (ur.), *Nav. dj.*, str. 27.

⁶⁰ Usp. A. KUZMANIĆ, Pridgovor [izboru iz Relkovićeve *Kućnika*], u: *Zora dalmatinska* III (1846.), br. 40, str. 314.

mo pripada *Kućnik*, a koji je Relkoviću, kao profesoru koji vinkovačke gimnazijalce poučava pravilima retorike prema primjerima antičkoga pjesništva, dobro poznat.

Biti didaktičan u okvirima naše znanstveno-književne paradigme značilo je, a na žalost još uvijek znači, ne biti pjesnik.⁶¹ Ne čudi stoga što je zanimanje za *Kućnika* poslije ilirizma umuknulo pred dvojmom: poetska forma ili poetski sadržaj? prevagnuvši ipak u korist potonjega rješenja.⁶² Horacijev aksiom *aut proddese, aut delectare* posve je izbrisan iz poetičkoga prostora, dok je «estetika ružnoga», unatoč svojem oksimoronskome prizvuku, postala samorazumljivom. Zaboravljen je tako ne samo Relković i njegov *Kućnik* nego i cijela jedna bogata tradicija didaktičke književnosti s raznovrsnim vrsnim sastavnicama koja svoje početke bilježi u antičkome razdoblju, a procvat u razdoblju (neo)klasicima upravo povratkom antičkim retorikama i poetikama afirmirajući oba člana Horacijeva pojmovnoga para *dulci – utile*.⁶³ Iz nužde i prilično nespretno zatumljena u četvrtome «izvanbračnome» književnome rodu, koji ostaje na pola puta između literature i retorike, kako ga je definirao već J. W. Goethe, didaktičko je pjesništvo smješteno na dno pjesničke piramide ili pak posve isključeno iz carstva pjesničkoga Parnasa.

Umjesto utvrđivanja «proplamsaja poezije» i toga smatra li autor svoje stihotvorenje «poslom i obvezom» ili «impulzivnom stvaralačkom potrebom»,⁶⁴ valjalo bi dakle prepoznati književnu vrstu Relkovićeva djela prema onodobnoj poetičkoj i genološkoj matrici, čime bi sve dvojbe oko toga je li riječ o pjesništvu ili ne bile riješene. On doista jest zamišljen kao «priručnik» *kućniku*, kućegazdi, starješini o upravljanju obiteljskim zadružnim kućanstvom: od gospodarskih naputaka kada i kako što činiti (u polju, brdu, vrtu, oko stoke i «živadi» u kući i oko kuće) do savjeta o zdravlju, moralnim, društvenim i soci-

⁶¹ Paradigmatičan je Kombolov sud o *Satiru*: «Samo jedno nedostaje u tim stihovima posve, a to je poezija.» Usp. M. KOMBOL, *Nav. dj.*, str. 369.

⁶² Ovu dvojbu izrijekom otvara Bogner. Usp. I. BOGNER, Josipa Stjepana Relkovića 'Kućnik', u: *Revija VIII* (1968.), br. 1, str. 66.

⁶³ Spoj «slatkoga» i «korisnoga» temeljni je postulat (neo)klasicističke poetike M. A. Relkovića, u što se možemo uvjeriti iz njegovih predgovora. Usp. primjerice predgovor *Ezopovim fabulama*, gdje je nazočna i inače kod Relkovića česta metaforika jela. U usporednu se relaciju postavljaju oni koji čitaju i oni koji jedu. Fabula kao jelo (*jed ek*) treba koliko zadovoljiti prirodnu potrebu za hranom, toliko i kao «najslađi jed ek» iznova potaknuti «apetit».

⁶⁴ Usp. K. ČORKALO JEMRIĆ, Razlozi, okvir i smisao Relkovićeva *Kućnika*, u: K. ČORKALO JEMRIĆ, M. GRGUROVAC (ur.), *Nav. dj.*, str. 27.

jalnim normama ponašanja, pedagoškim i vjerskim obvezama. Ipak, odgovor na pitanje kojoj vrsti pripada *Kućnik* ne treba tražiti na planu sadržaja niti u opisi-
vanju njegove ovisnosti o tradiciji onodobne «domaćinske literature», jer, na po-
sljetku, i kao «knjiga od kućnoga gospodarstva» on jest didaktički spjev kao što
su Vergilijeve *Georgike* didaktički spjev «o ratarstvu» u četiri pjevanja: prvo je
posvećeno poljodjelstvu, drugo uzgoju drveća i kulturi vinove loze, treće stočar-
stvu, a četvrto pčelama. Izravna pragmatička pouka ne proturječi, dakle, nego
potvrđuje status *Kućnika* kao didaktičkoga književnoga djela. O kakvoj je vrsti
pjesništva riječ Katančić u svojemu estetičkome traktatu sažeto poučava:

*U prijašnjih triju vrsta pjesništva, temelj pjesme počiva na izmišljenome,
dok se ovdje (u poučnoj pjesmi) temelji na otvorenosti poučavanja; uosta-
lom, naveli smo da materija pjesništva može biti dvojaka: istinita ili pri-
jetvorna.*⁶⁵

Zašto se pouka iznosi u obliku stiha, Katančić obrazlaže u skladu s
(neo)klasicističkom poetikom:

(...) ako se pouka iznosi u obliku pjesme, donosi veću korist s užitkom.

U čemu se krije pjesnička kvaliteta poučne pjesme, Katančić poručuje:

*Nema stvari o kojoj se ne bi mogla dati pravila u obliku pjesme. Njezin
oblik opstoji u tome da se suhoparne i dosadne pouke osvjetle ljepotom i
raznolikošću, skladnom i uglađenom dikcijom, prirodnim i lijepim opisi-
ma, da toplo pripovijedanje, pjesničko stvaranje i prijatno iznađene basne
prekinu lanac dosadnih pravila.*⁶⁶

Stilski sloj *Kućnika* doduše ne obiluje mnoštvom retoričkih figura, ali je
uzrok tomu posve razumljiv: Josip Stipan je prilagodio stilsku razinu spjeva gra-
đi i predmetu pjevanja.⁶⁷ Predmet i namjena njegova spjeva određuje uporabu
stilskih sredstava: izbor riječi, metar i *ornatus*. Djelu koje je namijenjeno *stanju*
hranećemu i u kojemu se izlažu gospodarski, zdravstveni i etički naputci nije bio

⁶⁵ M. P. KATANČIĆ, *De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus*, II, V, 21.

⁶⁶ *Ondje*.

⁶⁷ U srednjovjekovlju se, primjerice, Vergilijeva djela *Bukolike*, *Georgike* i *Eneida* uzimaju kao paradigme triju
društvenih stale a: pastira, ratara i ratnika, uz koje odgovaraju tri stila: niski, srednji i visoki. Usp. H. R. JAUSS,
Teorija rodova i knji evnost srednjeg vijeka (prev. Z. Škreb), u: *Umjetnost riječi* XIV (1970.), br. 3, str. 341.

primjeren *grandiozan* visoki stil. Sam Relković posvjedočuje to u drugome pjevanju, u čemu se ne može vidjeti tek opće mjesto «hinjene skromnosti»:

*Meni nije od zanatah riči.*⁶⁸

U nastavku autor razotkriva svoju odluku:

*Meni sam samo pisati dopade
Čime vladat svaki kućnik znade.*⁶⁹

Relkovićev je leksički izbor *sermo simplex*, a uporaba dvočlanoga pučkoga deseterca (4+6) s rijetkim primjerima opkoračenja na posljatku nije pogodovala sofisticiranim retoričkim ukrasima. Pučki je deseterac bio u kulturološkom smislu promišljen Relkovićev odabir ne samo zbog toga što mu je jamčio čitateljsku publiku i olakšao recepciju, nego je upravo pučki stih preuzet iz usmene tradicije – kao i u *Satiru* njegova oca – bio zamišljen kao most od «usmene» prema «pisanoj kulturi». *Kućnika*, dakako, ne treba pod svaku cijenu uvrstiti u «lijevu književnost», onako kako ju mi danas definiramo, ali nipošto nemamo pravo isključiti ga iz obitelji književnih djela, kamo ovaj – u narodu iznimno popularan – didaktički spjev u kojega je autor uložio silno znanje i stihotvoračko umijeće, podijelivši više od dvanaest tisuća stihova u šesnaest pjevanja i opremivši ga znalački napisanim predgovorom, nedvojbeno pripada.

Katančićev glas treba osluhnuti i u određivanju vrsne pripadnosti *Satira*, čime bi se konačno uklonile sve ograde kod njegova priključivanju normativnoj matici književnih djela. Jer ako se i oglušimo o glas autora koji nam u pregovoru daje uvid u svoju poetsku radionicu te posve jasno obrazlaže kojoj književnoj vrsti pripada njegovo književno djelo te zašto ga je tako naslovio,⁷⁰ valja poslušati učenoga Katančića:

*I u nas su se pojavili satiričari, među kojima je Matija Relković (...), izdao je knjižicu pod naslovom Satyr (želio je reći satira).*⁷¹

⁶⁸ *Kućnik* II, stih: 1.

⁶⁹ *Kućnik* II, stih: 7-8

⁷⁰ Ne samo naslovom, nego i slikom *Satira* na naslovnici, Relković je izravno uputio kojoj književnoj vrsti pripada njegovo djelo, na što je izriječno upozorio u predgovoru *Satira* (1779.): «kako ćeš od njih (*Satira*) jednoga na prvom listu pritisnutoga u prilici još bolje viditi».

⁷¹ M. P. KATANČIĆ, *De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus*, II, V, 24.

O kakvoj je pjesničkoj vrsti riječ, Katančić razložno poučava:

(...) *ujedljiva i slana pjesma koja ima za cilj izrugivanje mana ljudi i ispravljanje rđavih običaja; za predmet ima manu, a za oblik zajedljivu dosjetljivost.*⁷²

Valjalo bi, dakle, Relkovićeva *Satira* jednostavno imenovati satirom ili satiričkim spjevom te smjestiti u tradicijski lanac satiričkoga pjesništva, a potom pozornost usmjeriti prema mnoštvu još neistraženih semantičkih sastavnica ovoga spjeva. Vrijedilo bi primjerice, kako je upozorio J. Kekez istražiti ne samo praktično-poučnu nego i redovito zanemarenu religiozno-homiletičku komponentu spjeva i s tim u svezi značaj Svetoga pisma i crkvenoga nauka u Relkovićevoj inačici prosvjetiteljstva.⁷³ Kako dojam da je o *Satiru* već sve rečeno uistinu zavarava svjedoči i činjenica da se u interpretacijama ovoga klasičnoga djela slavonske i hrvatske književnosti gotovo redovito zaboravlja naznačiti o kojemu se *Satiru* govori: *dresdenskome* ili *osječkome*⁷⁴ te se kao gotova činjenica uzima da je riječ o jednom djelu u dva izdanja.

Usporedba dvaju *Satira* pokazala bi, međutim, kako se već prema opsegu dodataka i karakteru strukturalnih promjena u tekstu ne može govoriti o jednom

⁷² *Ondje*, II, V, 23.

⁷³ J. KEKEZ, Usmena književnost i tzv. prilika u Relkovićevu književnom djelu, u: D. TADIJANOVIĆ, J. VONČINA (ur.), *Nav. dj.*, str. 117.-125.; J. KEKEZ, Primjereniji pristup Relkoviću, u: D. AGIČIĆ, T. BOGDAN, D. FALIŠEVAC i dr. (ur.), *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Zagreb – Davor, 2000., str. 133-138.

⁷⁴ S tim u svezi napominjemo kako su se poslije Matičeva kritičkoga izdanja, izdanja *Satira* redovito oslanjala na osječko izdanje (1779.) ili se, kako je kod Senekovića (1895.), išlo za «srađnjivanjem» osječkoga i dresdenskoga izdanja. Vrijedilo bi, dakle, poslije pretiska dresdenskoga *Satira*, kojega je priredio J. Bratulić (1987.), i Matičeva već teško dostupnoga izdanja (1916.) prirediti novo transkribirano kritičko izdanje *Satira* iz 1762. Kako *dresdenskome Satiru* sudbina doista i nije bila odveć sklona, svjedoči i činjenica da je on već više puta bio gotovo izgubljen, o čemu govori već Relković u predgovoru *Satiru* (1779.), a da je neko vrijeme bio doista nedostupan svjedoči i P. Brašnić u predgovoru Senekovićeve izdanja (1875), kojega je tako morao prirediti prema *Vinkovačkome rukopisu*, a ne prema prvome izdanju jer «toga izdanja nigdje više neima», P. BRAŠNIĆ, Nešto o životu i književnom radu M. A. Relkovića, u: M. SENEKOVIĆ (prir.), *Djela Mat. Ant. Relkovića*, Vinkovci, 1875., str. IX. O rijetkosti ovoga izdanja i njegovu dospjeću u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu usp. T. MATIĆ (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, str. XVI-XVII. S druge pak strane sudbina *Vinkovačkoga rukopisa* i nije bila odveć nesretna, iz jednostavne činjenice što je rukopis na istome mjestu (u vinkovačkoj gimnazijskoj knjižnici), uz kratkotrajno premještanje za vrijeme Domovinskoga rata, ostao sačuvan na ovom ratom ugroženom području od 1858. do danas, te je tako izbjegao tužnu sudbinu mnogih drugih rukopisa iz starije ili novije povijesti koji su zauvijek ili do nekoga sretnoga pronalaska izgubljeni. Restauriran u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici prema suvremenim pravilima struke, Relkovićev je rukopis danas dostupan široj znanstvenoj javnosti, a svojom vrijednošću nedvojbeno služi i na čast vinkovačkoj Gimnaziji.

nego o dvama pjesničkim tekstovima, a dobre bi rezultate moglo podastrijeti izdvajanje i raščlamba raznolikih oblika citatnosti *dresdenskoga* u *osječkom Satiru*. Citatnost se u *osječkom Satiru* ne potvrđuje samo u obliku disperzivno raspršene biblijske citatnosti, što nesumnjivo zavrjeđuje posebnu razradu, nego je citiranje *dresdenskoga Satira* u *osječkom* upravo semantička i strukturalna dominantna teksta čime se otkriva posve nova kvaliteta Relkovićeve spjeva iz 1779. *Dvoglasnost* (Bahtin) i *autocitatnost* (Oraić-Tolić) *osječkoga Satira* mogla bi tako biti dobar razlog za neko novo čitanje Relkovićeve satiričkoga spjeva, čime bi se potvrdila njegova iznimno kompleksna semantička postava, koja se doista više ne može opisati parafraziranjem «turskih skula».

5. Kućnik kao stihovani brevijar/časoslov seoskoga vremena

Danas je, dakako, nerealno očekivati da će *Kućnik* privući širi krug čitatelja koji pred literaturu postavljaju posve drukčije zahtjeve od čitatelja Relkovićeve vremena te posve nespremni za poetičku odrednicu *korisnoga* unaprijed iz prostora «lijepe književnosti» izbacuju sve što bi moglo imati utilitarni predznak. Zanimarimo li pak, za volju nekog novoga čitanja, Relkovićeve naputke o gospodarskome unaprijeđivanju seoskih zadružnih kućanstava, *Kućnik* nam postaje zanimljiv kao vrijedan izvor za upoznavanje onodobne koncepcije struktuiranja, planiranja i upravljanja vremenom.

Kućnik nam danas, s nedaleke vremenske distance s kraja 18. stoljeća, progovara kako je jednom bilo moguće uskladiti ritam prirode i ritam vlastitoga rada. Naspram današnjega urbanoga tjeskobnoga segmentiranja vremenom i njegova bezuspješnoga nadziranja satom i kalendarom kao sredstvima kontrole i moći, u Relkovićevu je poljodjelskome brevijaru sve u uzajamnu skladu: vrijeme mjereno kretanjem nebeskih tijela usklađeno je s vremenom obavljanja poljodjelskih radova, nema sukoba između *svetoga* i *profanoga* vremena, između tjelesnoga i duhovnoga života, između ispunjavanja dužnosti i krjeposnoga čina, između ekonomske dobiti i teološkoga opravdanja vrijednosti ljudskoga roda, između nužnosti i smislenosti ljudskoga rada.

«Sve ima svoje doba i svaki posao pod nebom svoje vrijeme», odjekuju riječi *Propovjednika* (Prop 3, 1) u Relkovićevom *časoslovu*. I «koja je onda posleniku korist od njegovih napora?» pita se biblijski pisac (Prop 3, 9), dok Josip Stipan, izdvaja na margini prvoga pjevanja: «Zašto svaki čovik muči se i radi?» Čovjek radi, razlaže Relković u prvome pjevanju, jer je od zemlje stvoren. Stvo-

ren kao kruna sveg stvaranja, sačinjen od zemlje u *zemaljskome raju* «radom» Stvoritelja, čovjeku je zbog Adamova grijeha dosuđeno da se radom i «znojem lica svojega» iskupi za grijeh neposluha. Teološkim argumentima pridružuju se socijalni: čovjek radi jer živi u društvu gdje je svaka lijenost grijeh, a dužnost je svih – jer su svi jednako «krivi» – raditi. Na posljetku, radom svojih ruku, razlaže dalje Josip Stipan, proslavlja se djelo prvoga Rukotvorca.

Rad, dakle, nije tek posljedica Adamova grijeha i ekonomsko-socijalna nužnost, nego jedini čovjeku raspoloživ način kako bi ugodio i slavio Stvoritelja nastavljajući njegovo djelo. Idilički ugođaj očeva spjeva, koji se otvara veličanstvenom invokacijom u kojoj se slavi ljepota i plemenitost zemlje, sin nastavlja pohvalom smislenosti težačkoga rada, razotkrivajući tako svoju službu *duhovnoga pastira* koji je svoje stado dužan poučiti ne samo kada i kako nego ponajprije: zašto raditi? Na drugom će mjestu svoju teološku argumentaciju Josip Stipan poduprijeti i prijetećim citiranjem Apostola (2 Sol 3, 10):

*Tko za poslom pomljivo ne ide
Sveti Pavao kaže, da ne jide!*⁷⁵

Najsretnije stanje *hraneće*⁷⁶ najbremenitije je radom: osim nedjelja i «zapovidnog dana» svi su dani u godini predviđeni za rad. Tek se radom, poručuje Josip Stipan, može oploditi zemlju: jer svaka je zemlja po svoj naravi neplodna,⁷⁷ ponavljajući tako misli svojega uzora u *Georgikama*: «Sve je pobijedio uporni rad.» Čovjekov rad, kao kristalizirano vrijeme, treba uskladiti s ritmom prirodnih mijena. Kalendar prirode ocrtava okvir težačkoga rada. Naspram sadašnje tehnologije *urbanoga* vremena, u *Kućniku* je upisano *seosko vrijeme*,⁷⁸ a čak je i naziv mjeseca usklađen sa zbivanjima u prirodi. Kalendar još ne funkcionira kao diskurs moći i prinude, nego kao vodič i savjetnik koji čita i prevodi znakove s neba te osluškujući glas prirode upućuje težaka kada što raditi: u polju, u brdu, u bašči, oko marve i živadi, oko kuće i u kući, kako skrbiti o zdravlju.

⁷⁵ *Kućnik* III, stih: 669.-670.

⁷⁶ Usp. i u Vergilijevim *Georgikama* (II, 458-460): «Znadu l' seljaci, što dobra imadu, sretni su vrlo!/Neprijateljica boja veoma pravedna zemlja/Sipa na polja im sve, što treba za ivot im laki.»

⁷⁷ Usp. na margini u III. pjevanju: «Svaka je zemlja od naravi neplodna», kao i u tekstu (III, 407-410): «S' jednom riječjom: od naravi svaka/Jest neplodna. i teška i laka!/Svaku valja obraditi, jere/ S' neradene ništa se ne bere.»

⁷⁸ J. ATTALI, *Povijest vremena*, prev. D. Celebrini, August Cesarec, Zagreb, 1992., str.145.

Težaku je, osobito *kućniku* (njem. *Hauswirth*, lat. *oekonomus*) koji je glava (zadružne) kuće, nužno – obrazlaže Josip Stipan – poznavati vrijeme.⁷⁹ Vrijeme je pak potrebno strukturirati, uvesti red, imenovati ga, razvrstati. Zatvoreni ciklus tjedna, godine i godišnjih doba zatvara okvir težačkoga rada. Godina se dijeli na četiri godišnja doba, čija imena valja poznavati: *pralije, lito, jesen, zima*. Svaka godina ima dvanaest mjeseci, svaki tjedan sedam dana. Svakome danu u tjednu odgovara jedna od *velikih zvijezda*: nedjelja je pod znakom Sunca, ponedjeljak pod znakom Mjeseca, utorkom vlada Mars (Davor), srijedom Merkur, četvrtkom Jupiter, petkom Venera, subotom Saturn. Svakom mjesecu odgovara jedan znak zodijaka (*manja zvizda*):⁸⁰ siječnju odgovara Ovan, veljači Bik, ožujku Blizanci, travnju Rak, svibnju Lav, lipnju Djevica, srpnju Vaga, kolovozu Škorpion, rujnu Strijelac, listopadu Jarac (divokoza), studenom Vodenjak, prosincu Ribe.⁸¹

U ovom kozmološkome poretку vremena ništa nije slučajno. Astrološki determinizam ne isključuje međutim Božju providnost, kao i Božje prvenstvo upravljanja svijetom: zemaljskim i nebeskim.⁸² Tjedan započinje nedjeljom, kako propisuje liturgijsko računanje vremena,⁸³ a ne *građanski* kalendar, čime se unosi smislenost u sva tjedna zbivanja. Nedjeljom je zabranjeno raditi ponajprije stoga jer je tako određeno po Božjoj uredbi: sedmi je dan određen za «počinit' od dila». Međutim, kako je nedjelja pod vladajućim utjecajem Sunca, zabrana je rada preporuka i *zvizdoznanaca* :

*Sunce jeste od naravi vruće
Suši, u lad, il' tira u kuće;
Ono jerbo u nedilju vlada,
Svaki posao zabranit je kada,
Tako što ti nediljom ostade,*

⁷⁹ Na margini uz 17. stih II. pjevanja Relković poučava: "Tko raditi hoće, valja da zna vrime, kada se što raditi ima."

⁸⁰ Usp. astronomijska i astrološka razmatranja u *Georgikama* (I, 231-500), napose o znacima s neba, sretnim i nesretnim danima i čudima u prirodi za umorstva Julija Cezara. Dobar gospodar mora poznavati pojave na nebu kako bi prema njima uređio poslove preko godine.

⁸¹ Usp. II. pjevanje *Kućnika*.

⁸² Smijemo dakle, poručuje svećenik Relković, učiti o zvijezdama od starih «zvizdoznanaca», a da se ne ogriješimo o vjeru, ako znamo da ne vladaju one nego samo Bog «daje i sriću i ploda/bez njeg nije napridka ni roda!» Usp. *Kućnik* II, stih: 105-106.

⁸³ Usp. I. ŠAŠKO, *Per signa sensibilia: liturgijski simbolički govor*, Glas Koncila, Zagreb, 2004., str. 325.-331.

*Nek utorkom u zemlju se dade,
Ili sridom jer i Mars ugriva,
Vruć s' Merkurom, još i sušan biva.*⁸⁴

6. *Satir* i *Kućnik* ili o vještini pamćenja

Unatoč razlikama, *Satir* i *Kućnik* usporedivi su ne samo glede njihove didaktičke intencije.⁸⁵ Njihova se kompatibilnost potvrđuje na primarnoj razini: i jedno je i drugo djelo književno djelo, ma kako bili udaljeni od suvremenoga poimanja književnosti. Poetička odrednica združivanja *korisnoga* i *slatkoga*, izravnih pragmatičkih poruka i estetske ugođe te napose promišljeni odabir pučkoga metra, jamčili su i *Satiru* i *Kućniku* uspješan komunikacijski most k čitateljima, udovoljivši njihovim potrebama iz iskustvene zbilje. U matičnoj književnoj sredini oni su, međutim, nedvojbeno za ivjeli i kao pjesnički tekstovi, premostivši u relativno kratkome vremenu put od *usmene* prema *pisanoj kulturi* te su stoga mogli podjednako dobro funkcionirati u oba modusa.⁸⁶

S druge pak strane, iz današnjega motrišta, *Satir*, a napose *Kućnik*, nisu aksiomatska književna djela: djela koja se isključivo čitaju kao književni tekstovi. Nastali bez Katančićeva *akademičkoga parfuma* i s još uvijek neemancipiranom estetskom funkcijom,⁸⁷ njihova se svrha ne iscrpljuje u zadovoljenju estetskih potreba, a pragmatička im se funkcija ničim ne može osporiti.⁸⁸ Stoga se podjednako uspješno čitaju i književni tekstovi i kao knjige od *kućnoga gospodarstva* i kao referencijalni tekstovi: *slabe* povjesnice koje – bez svjesne nakane

⁸⁴ *Kućnik* II, stih: 141-148.

⁸⁵ Godine objelodanjanja *Satira* (1762.) i *Kućnika* (1796.) Kravaru su poslužile za vremenski okvir trajanja plodne «prosvjetiteljske» struje stare slavonske književnosti. Usp. Z. KRAVAR, Barok u staroj slavonskoj književnosti, u: *Književna revija* XXII (1992.), br. 3/4/5, str. 197.

⁸⁶ *Satir* se nekada, tvrdi I. Bogner, pjevao uz tzv. «konjsku» tamburu u starim slavonskim zadrugama, a njegovi uvodni stihovi i danas funkcioniraju kao stihovi narodne pjesme. Usp. I. BOGNER, 'Satir iliti divji čovik' Matije Antuna Relkovića, u: *Matija Antun Relković, Satir iliti divji čovik*, Glas Slavonije, Osijek, 1974., str. 17.; M. BOŠKOVIĆ-STULLI, Usmena književnost, u: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 1, str. 227. I Tadijanovićevo sjećanje iz djetinjstva o djedu koji izgovara stihove iz *Satira* «kao da ih je sam sastavio» potvrđuje kako je *Satir* općeprihvaćen kao narodna pjesma. Usp. D. TADIJANOVIĆ, Relkovićev 'Satir' u mom sjećanju, u: *Radovi JAZU - Centra za organizaciju naučnoistraživačkoga rada u Vinkovcima*, knjiga 2, Vinkovci, 1973., str. 247.

⁸⁷ Usp. P. BRAŠNIĆ, Nešto o životu i književnom radu M. A. Relkovića, u: M. SENEKOVIĆ (prir.), *Nav. dj.*, str. XVI.

⁸⁸ I Katančić veli kako je Josipu Stipanu više stalo da pouči nego da ugoditi. Usp. M. P. KATANČIĆ, *De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus*, II, V, 22.

da povjesnicama postanu – bilježe i pismom materijaliziraju efemerne pojave iz iskustvene zbilje. I *Satir* i *Kućnik* danas stoje kao vodiči kroz svagdašnji život slavonske Granice, pridajući trajni lik onomu što je po svojoj naravi podložno propadanju i zaboravu.

Ako je literatura po svojoj naravi *mnemotehnička* umjetnost jer pohranjuje i čuva prolazne slike vremena,⁸⁹ utemeljujući pamćenje materijalne i duhovne kulture,⁹⁰ tada su *Satir* i *Kućnik* literarna djela *par excellence*. I *Satir* i *Kućnik* stupili su u makroprostor pamćenja stare/nove Slavonije, ispunjavajući ga i kreirajući prepoznatljivim iskustvenim mnemoslikama,⁹¹ prizivajući tako u vlastite mikroprostore neke druge tekstove s kojima će svjedočiti kako je pisanje primarno *ars memoriae*: strategija protiv zaborava.

Bibliografija

A. Izvori

I. Matija Antun Relković

BOGDANOVIĆ, D. (prir.), *Pisma M. A. Relkovića* (I.–VI.), u: *Vienac XXVIII* (1896.), br. 38, str. 602.; br. 39, str. 613-615.

Ezopove fabule, u: MATIĆ, T. (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU, Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916.

Nek je svašta, u: MATIĆ, T. (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU, Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916.

Satir iliti divji čovik (1762.), u: MATIĆ, T. (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU, Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916.

⁸⁹ R. LACHMANN, *Nav. dj.*, str. 209.

⁹⁰ Svaki tekst, lucidno zaključuje R. Lachmann, kao “stvoreni prostor pamćenja konotira makroprostor sjećanja koji kulturu ili predstavlja ili uz čiju se pomoć ona pojavljuje”, *Ondje*.

⁹¹ I Tropschovo istraživanje sadrži ajnoga plana *Kućnika* pokazuje kako je polovica spjeva posve samostalna, a i ondje gdje se Relković povodi za uzorima, on preuzeto popunjava i mijenja prema osobnome iskustvu iz svoga zavičaja. Usp. S. TROPSCH, Uzori Reljkovićevu ‘Kućniku’, u: *Rad*, str. 27.-28.

Satir iliti divji čovik (1779.), u: MATIĆ, T. (prir.), *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU, Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916.

Slavonske libarice, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, prir. A. Djamić, knjiga 33, Zagreb, 1991., str. 102-118.

2. Josip Stipan Relković

Čestitaće godovno u majuru s ove strane Bosuta, u: MATIĆ, T. (prir.), *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 24, Zagreb, 1953., str. 91.-98.

Ilirska dvanajst mēsecah imena [izbor iz *Kućnika*], u: *Danica ilirska* III (1837.), br. 2, str. 5.-8.

Kuchnik (pretisak), prir. J. Bratulić, Privlačica, Privlaka, 1989.

Listopad [izbor iz *Kućnika*], prir. A. Kuzmanić, u: *Zora dalmatinska* III (1846.) br. 40, str. 314.-316.; br. 41, str. 321.-322.; br. 43, str. 343.-344.

3. Ostali izvori

FILIPOVIĆ HALDENTALSKI, A., *Kratki ispis života privrednoga gospodina Matije Antuna Relkovića, plemenitog od Ehrendorf, kapitana slavne Brodske regimente i početnika knjiga ove*, u: SENEKOVIĆ, M. (prir.), *Matija Antun Relković, Satir iliti divji čovik*, I. Hartman, Zagreb, 1895., str. 103-106.

JAKOŠIĆ, J., *Scriptores interamniae*, u: ŠREPEL, M. (prir.), *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 2, JAZU, Zagreb, 1899., str. 117-153.

KATANČIĆ, M. P., *De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus / Knjižica o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike*, prir. i preveo S. Sršan, Osijek, 1984.

Povijest vinkovačke gimnazije, prijevod s lat. S. Sršan, prijevod s njem. T. Talanga, Osijek: Državni arhiv – Vinkovci: Gimnazija M. A. Relkovića, 2002.

Spomenica župe Ivankovo (rukopis). Sastavio Fran Martinčević.

VELIKANOVIĆ, Iso, *Pedeseta godišnjica: 4. X. 1879.- 4. X. 1929. Strossmayer na Relkovićevu grobu*, u: kalendar *Narodno kolo* (1930), str. 60.

VERGILIJE Maron, P., *Georgike*, prir., prev. i protumačio T. Maretić, u: *Djela P. Vergila Marona*, Zagreb, 1932.

B. Literatura

- ATTALI, J., *Povijest vremena*, prev. D. Celebrini, August Cesarec, Zagreb, 1992.
- BOGDANOVIĆ, D., Nešto o M. A. Relkoviću, u: *Nastavni vjesnik* 30 (1922.), str. 442.-444.
- BOGNER, I., Josipa Stjepana Relkovića 'Kućnik', u: *Revija* VIII (1968.), br. 1, str. 60.-67.
- BOGNER, I., 'Satir iliti divji čovik' Matije Antuna Relkovića, u: *Matija Antun Reljković, Satir iliti divji čovik*, Glas Slavonije, Osijek, 1974., str. 5.-31.
- BOGNER, I., Relkovićeva proza vezana uz 165. i 166. stih 'Satira' IX. pjevanja II. dijela, u: TADIJANOVIĆ, D., VONČINA, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 219.-227.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, M., Usmena književnost, u: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 1, Liber-Mladost, Zagreb, 1978., str. 7.-353.
- BRAŠNIĆ, P., Nešto o životu i književnom radu M. A. Relkovića, u: SENEKOVIĆ, M. (prir.), *Djela Mat. Ant. Relkovića*, Vinkovci, 1875., VI.-XVI.
- BRATULIĆ, J., Josip Stjepan Reljković i njegov *Kućnik*, u: *Kućnik*, priredio J. Bratulić, Privlačica, Privlaka, 1989., str. 451.-462.
- ČORKALO JEMRIĆ, K., Razlozi, okvir i smisao Relkovićeva *Kućnika*, u: ČORKALO JEMRIĆ, K., GRGUROVAC, M. (ur.), *Dani Josipa i Ivana Kozarca*, Privlačica, Vinkovci, 2005., str. 24.-39.
- DJAKOVIĆ, S., U spomen svećenika, u: *Spomenica o stopedesetgodišnjici državne gimnazije u Vinkovcima* (1780-1930), Osijek, 1930., str. 67.-90.
- DJAMIĆ, A., Novi podaci o M. A. Relkoviću i njegovim potomcima, u: TADIJANOVIĆ, D., VONČINA, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 77.-83.
- DJAMIĆ, A., Relkovićeve *Slavonske libarice*, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 33, Zagreb, 1991., str. 97.-102.
- DUKIĆ, D., *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*, Književni krug, Split, 2002.
- FALIŠEVAC, D., Što je Relkoviću Satir?, u: TADIJANOVIĆ, D., VONČINA, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 95.-104.
- FALIŠEVAC, D., NEMEC, K., NOVAKOVIĆ, D. (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

- JAUSS, H. R., Teorija rodova i književnost srednjeg vijeka, prev. Z. Škreb, u: *Umjetnost riječi* XIV (1970.), br. 3, str. 327.-352.
- KEKEZ, J., Usmena književnost i tzv. prilika u Relkovićevu književnom djelu, u: TADIJANOVIĆ, D., VONČINA, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 117.-125.
- KEKEZ, J., Primjereniji pristup Relkoviću, u: AGIČIĆ, D., BOGDAN, T., FALIŠEVAC, D. i dr. (ur.), *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Zagreb – Davor, 2000., str. 133.-138.
- KOMBOL, M., *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961.
- KRAVAR, Z., Barok u staroj slavonskoj književnosti, u: *Književna revija* XXII (1992.), br. 3/4/5, str. 195.-231.
- KUZMANIĆ, A., Pridgovor [izboru iz Relkovićeve Kućnika], u: *Zora dalmatinska* III (1846.), br. 40, str. 313.-314.
- LACHMANN, R., *Phantasia /Memoria/Rhetorica*, prev. D. Beganović, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
- LJUBIĆ, Š., *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, Rijeka, 1869.
- MATASOVIĆ, J., Za biografiju Relkovićevu, u: *Ljetopis*, JAZU, knjiga 62, Zagreb, 1922., str. 107.-111.
- MATIĆ, T., Matija Antun Relković, predgovor u: MATIĆ, T. (prir.) *Djela Matije Antuna Relkovića*, JAZU, Stari pisci hrvatski, knjiga 23, Zagreb, 1916., str. V.-XXXVIII.
- MATIĆ, T., *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, HAZU, Zagreb, 1945..
- MATIĆ, T., Četiri priloga proučavanju hrvatske književnosti. 2. Nepoznata pjesma Josipa Sjepana Relkovića, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 24, JAZU, Zagreb, 1953., str. 89.-98.
- MATIĆ, T., Nastojanja Josipa S. Relkovića na podizanju školske nastave u njegovu zavičaju: Prilog kulturnoj povijesti Slavonije, u: FRANGEŠ, I., JONKE, LJ., i dr. (prir.), *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti*, Vinkovci–Zagreb, 1968., str. 179.-190.
- PAVLIČIĆ, P., Kamo pripada Relkovićev Satir?, u: TADIJANOVIĆ, D., VONČINA, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 85.-94.

PEIĆ, M., *Slavonija – književnost*, Osijek, 1984.

PETROVIĆ, B., Prinos Josipa Stipana Relkovića hrvatskoj leksikografiji, u: *Godišnjak Matice hrvatske Vinkovci* 16 (1999.), str. 57.-76.

SABLIĆ-TOMIĆ, H., REM, G., *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003.

SENEKOVIĆ, M., Nešto o životu i književnom radu M. A. Relkovića, u: SENEKOVIĆ, M. (prir.), *Matija Antun Relković, Satir iliti divji čovik*, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1895., str. I.-XII.

STIPETIĆ, V., Agrarno-ekonomske poruke u djelima Matije Antuna Reljkovića, u: TADIJANOVIĆ, D., VONČINA, J. (ur.), *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Osijek, 1991., str. 31.-53.

ŠAŠKO, I., *Per signa sensibilia: liturgijski simbolički govor*, Glas Koncila, Zagreb, 2004.

TADIJANOVIĆ, D., Reljkovićev 'Satir' u mom sjećanju, u: *Radovi JAZU - Centra za organizaciju naučnoistraživačkoga rada u Vinkovcima*, knjiga 2, 1973., str. 247.-249.

TROPSCH, S., Uzori Reljkovićevu 'Kućniku', u: *Rad*, JAZU, knjiga 145, Zagreb, 1901., 1.-29.

VODNIK, B., *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913.

ZEČEVIĆ, D., Pučka književnost, u: *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 1, Liber – Mladost, Zagreb, 1978., str. 357.-654.

ZEČEVIĆ, D., *Prošlost u sadašnjosti*. Osijek, 1991.

MATIJA ANTUN AND JOSIP STIPAN RELKOVIĆ: A FRAMEWORK FOR CREATIVE REMINISCENCE

Ružica Pšihistal

*Faculty of Philosophy
J. J. Strossmayer University of Osijek
Osijek, Croatia*

Summary

Matija Antun and Josip Stipan Relković – father and son – one a military frontier officer fighting for the interest of the emperor, the other a priest serving in parishes of Slavonia, have both marked Slavonian literary and cultural history of the second half of the 18th century. Literary chronicles which contain only informative, selective and linear recollection that places chosen literary protagonists into anticipated compartments limited by poetic and ideological factors, stored Matija Antun in their memory as the great one. They only incidentally mention Josip Stipan as his great father's heir. However, the purpose of this article is not to make an entire literary and historical revalorisation and the reversal of the existing hierarchical relationship between the two prominent members of the Relković family, but to inspire processes of creative reminiscence in order to bring both of them and their literary work back into our creative memory: by materializing ephemeral images of the experienced reality both Satir and Kućnik create room for reminiscence of the old Slavonia.

Key words: *Enlightenment, creative reminiscence, neo-classicistic poetry, Slavonian literature*